

Antoni Maestre Brotons

***In/dependents: dones i projectes nacionals*, de Montserrat Palau i Agnès Toda (eds.), (3i4, València, 368 pàgines)**

La literatura ha estat, tradicionalment, l'àmbit privilegiat per a la creació de l'imaginari cultural humà i, per tant, també de la nació. Així mateix, la historiografia literària ha contribuït a fer de la literatura feta en la llengua de la comunitat un dipòsit de referents col·lectius que l'han convertida en un dels símbols nacionals. Com les seleccions esportives, els escriptors juguen a favor d'una nació. Des d'aquesta perspectiva, ensenyar la literatura significa divulgar els valors i els símbols que cohesionen un col·lectiu concret. La pregunta és si, atesa la marginalitat que els estudis literaris tenen actualment en els currículums escolars, el paper atorgat a la literatura com a difusora de la idea de nació és realment efectiu. Tot sembla indicar el contrari en la nostra època, arran de la irrupció dels mitjans de comunicació que, al meu parer, són la maquinària més eficient per a la constitució de comunitats nacionals. Tal com indica M. Àngels Francés en un dels capítols d'aquest estudi, la televisió influeix més en la propagació i enfortiment de l'esperit nacional que cap altre mitjà. O, si més no, escola i televisió exerceixen alhora la funció de constituir nacions, més que l'aparell administratiu de l'estat, la monarquia, la geografia, la moneda o qualsevol altre element material. Els referents, sense la difusió massiva que faciliten escola i televisió, manquen de força identitària. En altres paraules: si no fos per la tele, *la Roja* no arrossegaria masses ni la sobirana britànica aglutinaria tants súbdits fidels. Les persones tendeixen a crear col·lectivitats més reduïdes a través de lligams més locals (el poble, el barri, la comarca, l'associació); la creació de comunitats més grans i, per tant, d'identitats més àmplies (nacionals) és labor de l'estat i els seus instruments de cohesió. En conseqüència, una nació que no dispose d'un sistema educatiu i d'uns mitjans de comunicació propis corre un perill greu de desintegració. Si desplegue tota aquesta introducció és perquè, malgrat que hi ha capítols a *In/dependents* que exploren la construcció de la identitat nacional en relació al

gènere en altres esferes i discursos (els blogs, els còmics, però no la música, per exemple), la majoria se centren en la literatura, i em pregunte si potser se li dona una importància que, a l'era Facebook, resulta excessiva.

Però bé, el mèrit del present recull d'estudis és precisament el que dèiem: quina ha sigut l'aportació de les dones a la construcció de les comunitats (imaginades) nacionals (terme de Benedict Anderson, autor invocat en uns quants capítols) a través de la literatura, sobretot, a més de l'activisme polític i social. L'obra s'emmarca, doncs, en aquesta tasca ciclòpia que du a terme la crítica feminista consistent a reestructurar el cànon literari mitjançant el rescat i la reivindicació de les escriptores, silenciades, oblidades o desconegudes. Les editores parteixen de la constatació que el símbol femení amb què es representa la pàtria (ja en la mitologia grega els continents són dones) constitueix una creació masculina: la dona que protegeix, alimenta, encoratja i satisfà els fills i els marits, és a dir, l'úter matern. La relació estreta entre nació i gènere l'explica de manera molt clara la crítica postcolonial, que veu en el procés de colonització un símbol de la violació de la dona. Tot i que per a la teoria postcolonial, la dona violada és la no occidental, cal recordar, com comentava, que els mites grecs també relaten, per exemple, el rapte i la violació de la princesa Europa per part de Zeus. La metàfora, doncs, resulta més universal del que sembla aparentment. Els discursos (llegendes, faules, mites, rondalles... literatura en suma) que han construït les nacions reproduïen, com afirma Montserrat Palau en la introducció, les «relacions de poder i de colonització de les dones», equivalents a la postergació, la submissió i la marginalitat, que les relega a un paper passiu (mares i mullers) en unes narratives sense dubte androcèntriques.

Aquest recull d'estudis és la continuació d'un altre titulat *Pensar la nació en femení* (edició de Marina López, Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura, 2010), resultat de l'activitat de la xarxa de recerca DiNS (Dones i nacions), que aplega diferents estudioses d'universitats procedents de nacions occidentals sense estat (catalana, basca, gallega, quebequesa) o no occidentals (Israel, Orà). Així, un dels criteris en què recolza l'òptica d'aquestes investigacions és la dels col·lectius nacionals oprimits i forçats a l'exili i a l'emigració. Cultures (i literatures, i llengües), per tant, subalternes. L'altre prisma amb què s'aborda l'anàlisi és, com ja ha quedat palès, el paper de la literatura en la construcció nacional i la contribució de les dones sense estat a aquesta empresa. Les escriptores catalanes, com han posat en relleu algunes estudioses, pateixen una doble colonització per ser dones i per ser d'una nació subjugada. I no oblidem altres tipus de marginacions: la classe social (com ens recorda Maria-Mercè Marçal), la raça i l'orientació sexual. Tots aquests factors donen

compte de la complexitat de la recerca que les autores d'aquest volum desenvolupen en els seus treballs: l'aportació dels subjectes marginals (femení, homosexual, sense estat, no catòlic, no occidental), des de la plena consciència de la seua subalternitat, a la creació de la nació sotmesa. Com a correlat de l'heterogeneïtat nacional i cultural femenina que l'obra indaga, les autores dels capítols provenen també de diferents camps: la política, l'activisme, la historiografia i la crítica i la creació literàries.

El llibre està estructurat en tres apartats. El primer es titula «Dones i projectes nacionals». Té un caràcter introductori i discuteix el tema en general, la funció de les dones en diferents plans de redreçament nacional i la manera com les relacions i identitats de gènere s'hi organitzen. Nirmal Puwar destaca que les dones han exercit un rol simbòlic en la representació de les nacions a partir de l'anàlisi d'estàtues masculines i femenines en diversos llocs del món. L'estudiosa indica la invalidesa de categories i aliances pures en un món divers i advoca per redefinir-les. Montserrat Duch insta a confegir estudis feministes sobre el gènere de les nacions i es fa ressò de les aportacions de les recerques ja fetes, que evidencien la diferència entre les dones, relegades a un paper simbòlic com a encarnació de la pàtria, i els homes, percebuts com a autèntics artífexs de la nació. Finalment, planteja la necessitat de reformar la democràcia en un món més heterogeni que mai. El capítol de Bronagh Hinds investiga l'activisme de les dones a Irlanda del Nord. L'autora remarca la integració de les dones en els processos de pacificació de territoris en guerra, especialment a l'Ulster. Centra especialment l'atenció en la Coalició de les Dones d'Irlanda del Nord, formada per catòliques i protestants, els dos col·lectius enfrontats secularment en aquell país. Nekane Pérez, diputada al parlament de Navarra, denuncia la marginació de les dones, no ja en els programes, sinó en l'execució de les mesures polítiques adoptades pels partits: «es fa política per a les dones sense les dones». També subratlla l'escassa militància política femenina. Concretament, analitza la presentació d'iniciatives parlamentàries en funció de les variables home-dona, esquerra-dreta, nacionalistes-no nacionalistes (tot i que aclareix que el terme «no nacionalistes» en realitat identifica els partits espanyolistes), de les quals extrau tres conclusions: les iniciatives sobre igualtat són exigües, l'esquerra és el sector que més iniciatives presenta i, finalment, les iniciatives presentades pels grups nacionalistes han augmentat. Andrea R. Bellot tanca aquesta primera part de l'obra amb un estudi sobre les interseccions entre llenguatge, nacionalisme i gènere a propòsit de la guerra de les Malvines, una situació en què els discursos nacionalistes i les estructures de poder es van combinar per construir identitats genèriques. Es refereix, en concret, a les figures de la primera ministra britànica Margaret Thatcher (que representa

un nacionalisme patriarcal) i de les Madres de la Plaza de Mayo (exponents d'un nacionalisme matriarcal que reivindica la justícia i els drets humans). Bellot invoca els referents teòrics de Judith Butler, Lacan, Kristeva i Foucault per a analitzar la identitat, els cossos i els llenguatges corporals.

La segona part del llibre, titulat «Orient i Occident, nord i sud», s'ocupa dels conflictes i les migracions produïdes a les antigues colònies. M. Àngels Roque explora el paper de les dones en diferents àmbits al Mediterrani, especialment als països de la ribera sud. M. Célie Agnant tracta el cas de les dones afganes per donar testimoni de les veus silenciades de les vídues i òrfenes de la guerra, que viuen una de les situacions més crítiques a tot el món, condemnades a la caritat o a la prostitució i mancades de protecció legal. L'escriptora denuncia la presumpta «guerra humanitària» d'Afganistan i clou el seu capítol amb un poema dedicat a les afganes. L'escriptora i traductora txeca Marina Zgustova reflexiona sobre l'exili de diferents personalitats del segle XX, en especial escriptors: Irène Némirovsky, Marina Tsvetàieva, Dubravka Ugresic, Lina Codina i Madeleine Albright. Remei Sipi també debat sobre l'emigració en el següent capítol. Subratlla l'heterogeneïtat del col·lectiu de dones immigrants per la procedència i les etapes d'arribada al nou país. L'autora s'ocupa específicament de les dones immigrants a Catalunya, analitza la seua funció en la transmissió de la cultura pròpia i explica com s'han agrupat a l'entorn de diverses associacions. En aquest sentit, descobreix dues tendències: d'una banda, la fundació de grups de dones amb la intenció de definir-se en primer lloc com a dones i en segon lloc, com a migrades; d'altra banda, les associacions de dones joves migrades o de membres de la segona generació d'immigrants que busquen un espai per compartir experiències, desitjos i relacions. Els dos darrers capítols d'aquest apartat giren al voltant de les dones sahrauís. Aquest capítol és l'únic que aborda la qüestió de la nació en els col·lectius nòmades, encara que no aprofundeix en la manera com el nomadisme influeix en la concepció d'una nació no fonamentada en la territorialitat (i un últim apunt: què ocorre amb les gitanes? Són una cultura sotmesa?). Zahra El Hasnaoui esbossa el perfil de les dones sahrauís com a persones que viuen una doble opressió nacional i de gènere. L'estudiosa analitza la participació d'aquest col·lectiu en el moviment clandestí d'alliberament nacional del seu poble, sotmès al Marroc. Finalment, remarca l'esforç per defensar i consolidar la igualtat de gènere al Sàhara. L'altre capítol, firmat per Pilar Palacio, focalitza l'atenció sobre un altre exili doble però de signe diferent: el de les sahrauís confinades als campaments algerians que, a més a més, han de marxar a estudiar a altres països com ara Cuba. Palacio reflexiona sobre la construcció

cultural i de gènere d'aquesta generació de joves refugiades que han d'emigrar per rebre una educació a l'estranger.

La tercera part es titula «Les narracions de les identitats nacionals» i explora, com indica explícitament el títol, el paper de les dones com a creadores de l'imaginari nacional en diferents àmbits com la literatura, el còmic i els blogs. Helena González inicia l'apartat amb un estudi que s'emmarca dins del que s'ha anomenat ciberfeminisme, és a dir, la fabricació del gènere a la xarxa. González subratlla la importància d'Internet com un indret de trobada dialògic i considera una tasca pendent incrementar la presència de les dones en aquest terreny. En aquest sentit, també insisteix en el repte d'ampliar els límits rígids del que l'acadèmia sanciona com a literatura (basant-se en el criteri de «bona» escriptura) i recomana agrupar millor els blogs escrits per dones en comunitats lectores que els proporcionen una visibilitat major. Resulta suggeridora la reflexió d'aquesta autora sobre el concepte de nació a la xarxa (fonamentada en la llengua), en contrast amb el de nació-territori. Com sabem, Internet intenta reproduir les fronteres estatals (indicades en els dominis de les adreces electròniques), una mesura obsoleta que contradiu el caràcter presumptament universal de la xarxa, gràcies al qual qualsevol ciutadà del món hauria de poder accedir als continguts produïts en qualsevol lloc, una cosa que lamentablement no sempre passa i que no sempre obeeix a la censura de governs dictatorials. Caldrà debatre en altres estudis la funció de la xarxa en la constitució d'aquestes nacions «virtuals» (i, per tant, desterritorialitzades) i en la difusió i consolidació del sentiment nacional. Emili Samper examina l'obra de les escriptores de còmics i, en concret, l'aclamada *Persèpolis* de Marjane Satrapi, tant la novel·la gràfica com la versió cinematogràfica. Es tracta d'una història autobiogràfica de la mateixa escriptora, subjugada per un règim fonamentalista, que ha d'exiliar-se forçosament d'Iran. Ana Bringas discuteix sobre les nocions de raça, gènere i nació en l'obra de les escriptores afrocaribenyes residents a la Gran Bretanya. Destaca les organitzacions de dones que han contribuït al moviment feminista negre britànic i remarca l'accés a l'escriptura i la creació d'una tradició literària com un àmbit privilegiat en la diàspora negra perquè representa una cultura civilitzada, tradicionalment negada a les persones negres. L'obra d'aquestes escriptores, que cultiven tant el testimonialisme com la ficció, qüestiona la identitat nacional britànica blanca i desafia les narracions racistes, patriarcals i colonialistes. Iratxe Retolaza investiga les relacions entre la comunitat literària, la comunitat nacional i la comunitat feminista. Fa un recorregut pels imaginaris col·lectius forjats per les escriptores i denuncia la verticalitat del patriarcat per proposar, en canvi, vies més paritàries per a formar la comunitat literària basca. Amaia Álvarez

s'ocupa igualment de la literatura basca escrita per dones en un capítol que emfatitza el desplaçament del *tu* poètic (l'objecte, és a dir, la dona) al *jo* poètic (el subjecte, tradicionalment masculí). Álvarez explora el cos femení èuscar des de diferents punts de vista: la dona heterosexual, la dona lesbiana, les necessitats i els desitjos. Per acabar, rebutja la imatge de la dona imposada pel nacionalisme com a mare i mestressa d'una llar nacionalista. Aquest capítol incorpora diferents poemes i proses d'escriptores basques. M. Àngels Francés reflexiona en la primera part del seu estudi sobre el paper de la literatura en la creació de relats que componen l'imaginari cultural i puntualitza, com comentàvem al principi, el trasllat d'aquesta funció nacionalitzadora als *mass media*. En segon lloc, analitza la contribució de Montserrat Roig i Carme Riera a l'elaboració de referents col·lectius catalans. L'últim capítol el signa Agnès Toda, que es retrotrau unes quantes dècades enrere per estudiar el cas de dues escriptores que, durant la Segona República, van defensar dues classes de feminisme associades a opcions ideològiques distintes. Així, la figura de Rosa M. Arquimbau s'associa a un feminisme d'esquerra i Llucieta Canyà s'orienta cap a un feminisme conservador, que busca un espai compatible amb el rol de mare de la casa catalanista assignat pel nacionalisme català. En canvi, Arquimbau pretén alliberar la dona catalana de qualsevol jou imposat per qualsevol tipus de discurs patriarcal, tant si és catalanista com si no.

En resum, el volum *In/dependents* suposa una aportació valuosa a la crítica feminista, que des de fa ja un cert temps advoca per un pluralisme de perspectives que superen l'etapa inicial d'aquest corrent, circumscrita de manera reductora a la perspectiva de la dona blanca, burgesa, occidental i, tal com puntualitzen les autores, súbdites d'antics estats colonials. L'empresa de les autores és certament àrdua per la múltiple marginalitat que caracteritza les identitats estudiades, però sens dubte, resulta una tasca peremptòria en un món cada cop més manifestament heterogeni, tot i que sempre amenaçat per visions totalitàries i excloents. Per a finalitzar, caldria recordar també la perspectiva esbiaixada d'alguns sectors que, invocant el multiculturalisme, ataquen les reivindicacions de les cultures europees sense estat, com si aquest concepte només es referís a les cultures «exòtiques» de les excolònies d'ultramar i equivalgués a un universalisme mal entès. El multiculturalisme engloba totes les llengües, tradicions, herències i identitats, sense exclusió.